

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۴/۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۵/۱۰

تحلیل جغرافیایی از نابرابری و عدم تعادل فضائی توسعه در استان یزد

دکتر مهدی مومنی

دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف آباد

مجتبی حاتمی

کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری و عضو باشگاه پژوهشگران جوان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف آباد

چکیده

تحلیل موضوع مورد مطالعه پرداخته و سعی در نشان دادن راهکارهایی در کاهش نابرابری و عدم تعادل در منطقه می‌باشد. نتایج حاصل از پژوهش نشان‌دهنده نابرابری و عدم تعادل فضائی توسعه در شهرستانهای استان می‌باشد به طوری که از مجموع ده شهرستان مورد مطالعه استان یزد، شهرستان‌های یزد، تفت و میبد، توسعه یافته می‌باشند، شهرستان‌های اردکان، مهریز، طبس و صدوق، دارای توسعه متوسط می‌باشند، و همچنین شهرستان‌های بافق، خاتم و ابرکوه، توسعه نیافته می‌باشند و بطور کلی از مدار توسعه استان، فاصله دارند. یافته‌های پژوهش به مطالب دیگر اشاره دارد که در مقاله به آن‌ها پرداخته شده است.

کلمات کلیدی: نظم فضائی، سیاست رشد قطبی، برنامه ریزی فضائی، اسکالوگرام، توسعه.

عدم تعادل و تمرکز شدید از جمله ویژگیهای کشورهای جهان سوم است که این ویژگی معلول نتایج سیاستهای رشد قطبی به شمار می‌آید. جمعیت شهرها (اندازه شهرها)، به طور گسترده بین سکونتگاههای گوناگون با اندازه‌ها و الگوهای متفاوتی در مناطق مختلف توزیع شده‌اند. این الگوهای کاملا متفاوت، بیشتر روشنگر مناطقی است که رشد شهرها در آن بطور بی‌برنامه و با سیاست‌های نابرابر اتفاق می‌افتد. طی این روند معمولا بزرگترین شهرها، سریع‌ترین نرخ‌های رشد را پیدا می‌کنند که این امر موجب بروز و ظهور تسلط جمعیتی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی یک یا چند شهر بر شهرهای دیگر در داخل نظام شهری یک کشور یا منطقه می‌گردد. عدم تعادل میان مراکز روستائی و شهری در زمینه‌های مختلف اجتماعی - اقتصادی، موجب برهم خوردن نظم فضائی سکونتگاهها از یک سو و رشد شتابان و بی‌رویه بعضی از شهرهای درجه اول گردیده است. نمونه آن، نامتعادل بودن ساختار فضائی استان یزد می‌باشد. قطبی شدن جمعیت آن در ناحیه یزد، تمرکز انواع فعالیتهای اقتصادی، خدماتی در شهر یزد، باعث بهم خوردن سلسله مراتب منطقی و منظم در مرتبه و اندازه سکونتگاهها گردیده است. این تحقیق با استفاده از روش اسنادی و آماری و بهره‌گیری از مدل اسکالوگرام به

۱- مقدمه

آمار سال ۱۳۸۵ کشور بیانگر آن است که تعداد جمعیت آن به حدود ۷ میلیون رسیده است که ۶۸/۳ درصد از آن را شهرنشینان تشکیل می‌دهند که در حدود ۱۰۱۵ شهر ساکن گشته‌اند. چنین تحول سریعی در شهرنشینی نیاز به تنظیم برنامه‌ها و خط‌مشی‌های هدایت کننده در عرصه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی و

کوچک و متوسط تمام شده است. برای ایجاد تعادل و به منظور شکل دادن فضاهای مناسب و همگون، بحث برنامه ریزی منطقه‌ای مطرح شده و اولین گام در برنامه‌ریزی منطقه‌ای شناخت نابرابری‌های اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی نواحی مختلف می‌باشد. توسعه یکپارچه و متوازن ناحیه‌ای، کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای در سطح کلان، پیوند منطقی مابین برنامه‌های ملی و محلی و آسیب شناسی ناحیه‌ای و برنامه ریزی برای روند توسعه فراگیر ناحیه‌ای از وظایف برنامه ریز ناحیه‌ای است (حسین زاده دلیر، ۱۳۸۴، ص ۱). لذا در این خصوص لازم است در یک منطقه کوششها و مطالعات اساسی، به منظور شناخت نارسائیهها و کمبودها در شهرستان‌های مختلف آن صورت گیرد و تلاشهایی جدی در جهت رفع نابسامانی‌ها انجام شود. لذا تحقیقات زیربنائی در مورد شناخت این مسائل در قالب مدل‌هایی که معرف روابط نظام دهنده هستند ممکن می‌گردد. این مدل‌ها با توجه به تجربه‌ها و فرضیه‌های آکادمیک ساخته می‌شوند، یا در برخورد با تجربه‌های تکراری از مسائل عینی شکل می‌گیرند. یکی از روش‌های مهم در برنامه‌ریزی استفاده از روش‌های طبقه بندی یا آنالیز اسکالوگرام^۱ می‌باشد که مطالعات کمی را امکان پذیر می‌نماید (مومنی، ۱۳۸۸، ص ۳۶).

۲- روش پژوهش

با توجه به مولفه‌های مورد بررسی، رویکرد حاکم بر پژوهش کمی - تحلیلی است. جامعه آماری ۱۰ شهرستان استان یزد، بر اساس تقسیمات سیاسی - اداری ۱۳۸۵ و شاخص مورد بررسی، ۳۰ شاخص انتخابی است. اطلاعات مورد نیاز از آمارنامه و سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵، جمع آوری شده است. داده پردازی نیز با استفاده از نرم افزار Spss تحت ویندوز انجام گرفته است. سپس با محاسبه میانگین، انحراف معیار و تجزیه و تحلیل متغیرها، وضعیت توسعه در شهرستان‌های استان یزد، مشخص می‌گردد.

گسترش کالبدی شهرها دارد (شیعه، ۱۳۸۷، ص ۱۵). در غیر اینصورت منجر به عدم تعادل در سطح منطقه خواهد گشت. تمرکز شدید و عدم تعادل از جمله ویژگیهای کشورهای جهان سوم است که این ویژگی معلول نتایج سیاستهای رشد قطبی به شمار می‌آید. در نتیجه این سیاست، تعداد محدودی از مناطق نقش کلیدی داشته و سایر مناطق به صورت حاشیه‌ای عمل می‌کنند (نسترن؛ فتاحی، ۱۳۸۸، ص ۴۳).

در ادبیات جغرافیایی مارک جفرسون از آن به عنوان پدیده نخست شهری نام می‌برد (بهوروز، ۱۳۷۴، ص ۳۱۹) که شهر اول نسبت به شهرهای دیگر برتری و تسلط خاصی پیدا می‌کند و موجب تمرکز جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی و نهادهای اجتماعی و سیاسی در آن شهر می‌گردد (p145، Bairoch، 1968). این پدیده در نظام‌های شهری کشورهای توسعه نیافته و کمتر توسعه یافته، در مقایسه با کشورهای توسعه یافته، به طور نسبی بیشتر است (تقوایی، موسوی، ۱۳۸۸، ص ۲۶). عدم تعادل در هر ناحیه جغرافیایی ناشی از دو دسته عوامل، یکی درون ناحیه‌ای و دیگری برون ناحیه‌ای می‌باشد (مومنی، ۱۳۷۷، ص ۳۶). عوامل درون ناحیه‌ای مانند شرایط طبیعی و جغرافیایی حاکم بر ناحیه مانند آب، خاک، اقلیم و ژئومورفولوژی، که هر جا این شرایط مناسب باشد چنین ناحیه‌ای برتری محسوس خواهد داشت (سرور، ۱۳۸۴، ص ۷). عوامل برون ناحیه‌ای نیز در پیشرفت یا عدم پیشرفت نواحی تاثیر بسزائی خواهند داشت، این عوامل ناشی از سیاست گذارها و نوع استراتژی انتخابی جهت توسعه می‌باشد (شکوئی، ۱۳۶۵، ص ۶۶).

استراتژی رشد قطبی، باعث شده که تمرکز تصمیم گیرها در کلان شهرها و شهرهای بزرگ، تمامی ابزار مادی، فکری، رشد و توسعه، در این گونه شهرها جمع شوند. نتیجتاً تمرکز سرمایه در شهرهای بزرگ، رشد روابط سرمایه داری پیرامونی و کمبود زیرساخت‌ها در نواحی را به دنبال داشته است (اعتماد، ۱۳۶۳، ص ۱۲۵). فرآیند چنین روندی شبکه شهری را در عملکرد خود نامتعادل ساخته و در نتیجه به زیان شهرهای

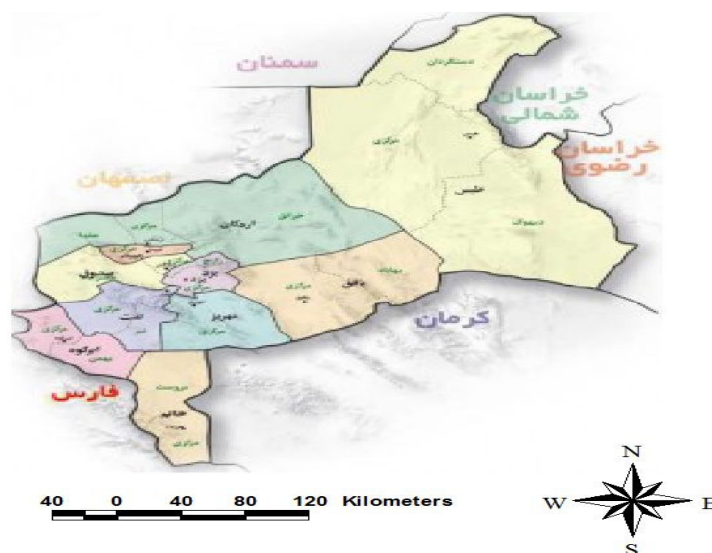
۳- فرضیه پژوهش

در کار پژوهشی فرضیه عبارتی است که می‌توان آن را حدسی متوقع (مطالعه شده)، یک لحن آگاهانه، یک پیش فرض، یک پیشنهاد، یک گمان و یا تخمین به حساب آورد. این پژوهش با این فرضیه مورد بررسی قرار گرفته که: شیوه برنامه‌ریزی قطبی و نوع سیاستگذاریها باعث نابرابری و عدم تعادل فضائی در استان یزد گردیده است.

۴- قلمرو پژوهش

پژوهش حاضر محدود به استان یزد با مساحت حدود ۱۳۰۴۵۸ کیلومتر مربع در قسمت مرکزی فلات ایران می‌باشد. این استان در ۲۹ درجه و ۳۵ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۷ دقیقه عرض شمالی و ۵۲ درجه و ۵۰ دقیقه تا ۵۸ درجه و ۱۶ دقیقه طول

شرقی واقع شده است و دربرگیرنده نامناسب‌ترین عوامل طبیعی غالب بر فلات مرکزی ایران است. استان یزد از نظر پستی و بلندی دارای تنوع است و ارتفاع نقاط مختلف آن متفاوت و از حدود ۶۶۰ متر از سطح دریای آزاد (در اطراف کویر ریگ زرین) تا ۴۰۵۵ متر (شیرکوه) تغییر می‌کند. تراکم ارتفاعات در سه رشته مجزا که عمدتاً رشته جبال مرکزی ایران را دنبال می‌کند دیده می‌شود که روند آنها شمال غربی - جنوب شرقی است. استان یزد، طبق آخرین تغییرات تقسیمات کشوری، دارای ۱۰ شهرستان، ۲۴ شهر، ۲۰ بخش و ۵۱ دهستان می‌باشد. این استان به وسیله استان‌های اصفهان، فارس، خراسان جنوبی، سمنان و کرمان محدود شده است (نقشه شماره ۱) (سالنامه آماری استان یزد، ۱۳۸۶، ص ۲۹).

نقشه (۱): موقعیت جغرافیایی و تقسیمات سیاسی استان یزد

مآخذ: www.iran-map.com

۵- عدم تعادل فضائی توسعه در استان یزد با روش

آنالیز اسکالوگرام

اسکالوگرام یک روش طبقه بندی است که بطور موفقیت آمیزی در برخی کشورها، بویژه در تایلند، سریلانکا، هندوستان و اندونزی به منظور تعیین سلسله مراتب سکونتگاهی و سنجش سطح برخورداری نقاط شهری و روستایی مورد استفاده قرار می‌گیرد (کلاتری، ۱۳۸۸، ص ۲۵۱).

در این روش لازم است به انتخاب یک سری متغیر پرداخت، متغیرهایی که نشان‌دهنده توسعه و پیشرفت در یک ناحیه محسوب می‌شوند. به همین منظور شهرستان‌های استان یزد با ۳۰ متغیر که جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را در بر می‌گیرند به شرح جدول شماره ۱ انتخاب شده اند.

جدول (۱): متغیرهای انتخابی، میانگین و انحراف معیار داده‌ها در شهرستان‌های استان یزد

شهرستان شاخص	ابرکوه	اردکان	بافق	تفت	خاتم	صدوق	طبس	مهریز	میبد	یزد	میانگین	S	1/4s
درصد باسواد	۷۷	۸۰	۷۸	۷۱	۷۴	۷۵	۷۸	۷۴	۷۹	۸۱	۷۶/۷	۳/۱	۰/۷۷
درصد شاغلین صنعت به کل جمعیت شهرستان	۰/۳۸	۴/۰۸	۰/۱۲	۱/۹	۰/۱	۵/۰۹	۰/۲	۱/۸۳	۸/۸۵	۳/۹۶	۲/۵	۲/۹۹	۰/۷۴
تعداد کارگاههای صنعتی به کل استان	۱/۸	۱۱/۱	۰/۴۵	۲/۲	۰/۱۲	۵	۱/۱	۳/۱	۱۹	۵۶	۹/۹۷	۱/۷۲	۰/۴۳
تعداد مشترکین آب به کل استان	۲/۹۸	۷/۸۹	۶/۱۲	۳/۰۶	۲/۴۷	۲/۱۶	۴/۹۴	۴/۴۳	۹/۷	۵۶/۲۰	۹/۹۹	۱/۶۴	۰/۴۲
تعداد مشترکین برق به کل استان	۴/۰۱	۷/۰۷	۵/۰۹	۸/۱۴	۲/۶۶	۳/۵۳	۵/۷۵	۵/۹۶	۷/۶۳	۵۰/۱۲	۹/۹۶	۱/۴۲	۰/۳۵
تعداد جمعیت فعال اقتصادی به کل شهرستان	۰/۳۷۱	۰/۴۵	۰/۳۶	۰/۴۵	۰/۴۴	۰/۳۷	۰/۳۷	۰/۳۶	۰/۳۸	۰/۳۳	۰/۳۸	۰/۰۴	۰/۰۱
نسبت دانش آموزان به کل جمعیت	۱۸/۸	۱۶/۹	۱۹/۸	۱۷/۱	۱۶/۹	۱۷/۴	۱۸/۹۵	۱۸/۲۱	۲۱/۹۵	۱۹/۵۷	۱۸/۵۵	۱/۶۱	۰/۴۰
شاغلان بخش بهداشت به جمعیت شهرستان	۰/۵	۰/۶	۰/۷	۱/۰۳	۰/۶	۰/۵	۰/۸۸	۰/۷۷	۰/۹۴	۱/۰۸	۰/۷۶	۰/۲۱	۰/۰۵
شاغلان ده ساله و بیشتر به جمعیت شهرستان	۳۵/۸۱	۳۵/۴۴	۳۳/۲	۴۳/۹۹	۴۲/۲۶	۳۵/۹	۳۳/۷۰	۳۵/۱	۳۲/۶۹	۳۱/۵	۳۵/۹۵	۴/۰۶	۱/۰۱
شاغلان بخش آموزش به جمعیت شهرستان	۲/۶۹	۲/۲۷	۲/۷۸	۲/۳۴	۲/۲	۱/۳۶	۲/۴۹	۱/۶	۲/۸	۲/۲	۲/۲۷	۰/۴۷	۰/۱۱
سرانه مصرف آب	۱	۲	۳	۱	۲	۱	۱	۲	۳/۴	۲/۸	۱/۹۲	۰/۹۱	۰/۲۲
سرانه مصرف برق	۳/۷	۳/۹	۳/۹	۷	۳/۳	۴/۸	۳/۵	۵/۴	۴/۲	۳/۹	۴/۳۶	۱/۱۱	۰/۲۷
مساحت عرصه جنگلی به کل استان	۱/۹۶	۱/۷۹	۵/۹۳	۱/۴۰	۳۴/۵۱	۱۵/۹۹	۲۸/۰۲	۲/۷۴	۱/۳۵	۶/۲۷	۹/۹۹	۱/۲۱	۰/۳۰
مساحت فضای سبز به کل استان	۴/۹۸	۴/۹۸	۷/۶۶	۱۱/۸۷	۱۵/۷۰	۱۰/۷۲	۱/۱۴	۴/۵۹	۱۱/۱۱	۲۷/۵۸	۱۰	۷/۵	۱/۸۷
درصد تراکمی جمعیت شهرهای استان به کل استان	۲/۲	۵/۳۳	۳/۱۳	۱/۶۶	۱/۸۶	۱/۶۷	۳/۲۲	۲/۷۳	۵/۹۴	۳۴/۶۱	۷/۱۳	۱/۲۹	۰/۳۲
مهاجرین وارد شده نسبت به کل استان	۴/۷	۷/۲	۵/۴۴	۴/۶۲	۳/۱	۳/۱	۹/۱	۲/۹۴	۶/۶۳	۵۲/۸۹	۹/۹۷	۱/۵۲	۰/۳۸
نسبت متولدین به کل استان	۴/۱	۶/۵	۵/۶۲	۳/۰۶	۳/۱	۲/۶	۷/۲	۴	۷/۷۳	۵۵/۷	۹/۹۶	۱/۶	۰/۴
تعداد فرصت های شغلی به کل استان	۰/۳	۳/۲	۱/۳	۱/۲	۰/۰۸	۲/۷	۰/۹۳	۲/۸۹	۲	۸۵/۲۲	۹/۹۸	۲/۶۴	۰/۶۶
تعداد شرکت های تعاونی کشاورزی به کل استان	۱۲/۵۴	۹/۳۱	۸/۹۶	۱۵/۴۱	۱۰/۳۹	۱۲/۱	۶/۰۹	۶/۴۵	۳/۲	۱۵/۴۱	۹/۹۸	۴/۰۱	۱
تعداد کلاس آموزشی به کل استان	۵/۷۵	۶/۹۰	۶/۵۲	۸/۴۶	۴/۳۹	۴/۵۶	۱۰/۷۴	۶/۵۶	۷/۶۱	۳۸/۴۷	۹/۹۹	۱/۰۱	۰/۲۵
تعداد کتابخانه به کل استان	۶/۳۴	۱۱/۱۱	۹/۵۲	۷/۹۳	۴/۷۶	۹/۵۲	۴/۷۶	۷/۹۳	۶/۳۴	۳۱/۷۴	۹/۹۹	۷/۹	۲
کتاب موجود در کتابخانه به کل استان	۴/۹	۹/۶۵	۷/۸۲	۷/۶۱	۳/۳۷	۵/۷۹	۲/۸۱	۶/۹۴	۴/۹۰	۴۶/۰۶	۹/۹۸	۱/۲۸	۰/۳۲
تعداد عضو کتابخانه به کل استان	۴/۵	۱۰/۶۳	۵/۲۹	۵/۱۶	۲/۳۶	۳/۸۶	۴/۱۹	۴/۵۳	۶/۹۸	۴۶/۵۲	۹/۴	۱/۳۲	۰/۳۳
سرانه تخت بیمارستان به ازاء هر هزار نفر	۰/۵۹	۲/۴۲	۱/۹۸	۴/۲۵	۰/۸۳	۰/۳۲	۱/۱۷	۲/۰۹	۱/۵۴	۳/۲۳	۱/۸۴	۱/۲۲	۰/۳۰
پزشک عمومی به ازاء هر هزار نفر	۰/۲۷	۰/۲۵	۰/۲۴	۰/۵۲	۰/۱۱	۰/۴۳	۰/۳۴	۰/۵۴	۰/۱۸	۰/۱۶	۰/۳۰	۰/۱۴	۰/۰۳۵
پزشک متخصص به ازاء هر هزار نفر	۰/۱۶	۰/۳۰	۰/۱۸	۰/۴۶	۰/۰۳	۰/۰۶	۰/۳۱	۰/۳۸	۰/۲۲	۰/۳۶	۰/۲۴	۰/۱۴	۰/۰۳۵
تعداد پزشک به کل استان	۳/۵۳	۷/۶۳	۴/۲۸	۸/۷۵	۱/۱۵	۲/۷۹	۸/۱۹	۷/۶۳	۵/۷۷	۵۱/۳۹	۱۰/۱۱	۱/۴۷	۰/۳۶
روستاهای برخوردار از راه آسفالت	۹/۱۷	۵/۱۹	۱۲/۵	۲۶/۲۹	۴/۵۸	۹/۷۸	۷/۶۴	۱۵/۵۹	۳/۶۶	۵/۵۰	۹/۹۹	۶/۸۴	۱/۷۱
ضریب تراکم راه روستایی آسفالت	۱/۸	۰/۷۷	۱/۳۴	۳/۹	۱/۵۶	۴/۳۴	۰/۳۶	۳/۱	۷/۹	۲/۹	۲/۷۹	۲/۲۲	۰/۵۵
تعداد مراکز بهداشتی به کل استان	۳/۵۲	۹/۸۵	۹/۱۵	۱۰/۵۶	۲/۱۱	۴/۹۲	۹/۱۵	۱۰/۵۶	۱۱/۲۶	۲۸/۸۷	۹/۹۹	۷/۳۷	۱/۸۴

مآخذ:

- سرشماری عمومی نفوس و مسکن کل کشور، سال ۱۳۸۵
- مرکز آمار ایران، سالنامه آماری استان یزد، سال ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶.
- www.amar.org.ir

همانطور که جداول (۳) و (۴) نشان می‌دهند، شهرستان‌های یزد، تفت و میبد، توسعه یافته می‌باشند، شهرستان‌های اردکان، مهریز، طبس و صدوق، دارای توسعه متوسط می‌باشند، و همچنین شهرستان‌های بافق، خاتم و ابرکوه، توسعه نیافته می‌باشند و بطور کلی از مدار توسعه استان، فاصله دارند و لازم است که در برنامه ریزی‌ها در اولویت قرار گیرند. توجه به نقشه (۲) که نمایش مصور از وضعیت نابسامان توسعه را در سطح استان نشان می‌دهد این ادعا را تایید می‌کند.

زیرا در حالی که شهر یزد و تا حدودی شهرستان‌های مجاور آن توسعه یافته‌اند و به سطوحی از تمرکز نیز رسیده‌اند، شهرستان‌های دیگر همچنان به صورت مناطق راکد در مقیاس منطقه‌ای بر جای مانده‌اند و مشکلات اساسی را در رسیدن به نوعی تعادل منطقه‌ای در سطح ملی نشان می‌دهند و به نوعی طرح‌ریزی کالبدی سرزمین را در مقیاس منطقه‌ای تاکید می‌کنند (غازی، ۱۳۷۱، ص ۱۱۳).

گسیختگی کالبدی در سطح منطقه از یک طرف ناشی از توزیع نامساوی مواهب طبیعی و از طرف دیگر سیاست گذاری‌ها و استراتژی توسعه از بالا یا سیاست رشد قطبی^۲ می‌باشد، که باعث توزیع فضایی ناهمگون جمعیت و فعالیت گردیده است (نمودار (۱))، که نتیجه آن ایجاد فضاهای خالی و پرتراکم در کنار همدیگر می‌باشد (مومنی، ۱۳۸۸، ص ۳۹).

پس از آنکه انحراف معیار با استفاده از فرمول زیر محاسبه شد (همانگونه که در جدول (۱) مشخص می‌باشد)، $\frac{1}{4}$ انحراف معیار را یک بار با میانگین جمع و یک بار تفریق نموده و جدول (۲) تنظیم گردیده است.

$$s = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{n}}$$

سپس با استفاده از جدول (۲) و طبقه بندی آن، شهرستان‌ها را نسبت به نیازمندی به توسعه مرتب نموده و تنظیم جدول (۳) به طور شماتیک رسم گردیده است. با توجه به تشخیص داده شده بعضی از متغیرها حذف شده و یا ردیف متغیرها تغییر یافته‌اند بطوری که مناطق نسبت به نیاز به توسعه پشت سرهم به طور منطقی قرار گیرند. بر اساس مدل اسکالوگرام، اگر تعدادی از متغیرها در تضاد با دیگر متغیرها باشند امکان حذف آنها برابر فرمول زیر وجود دارد. در این فرمول $\sum(x)$ متغیرهای حذف شده و $\sum x$ تعداد کل متغیرها می‌باشند.

$$kr = 1 - \frac{\sum (x)}{\sum x}$$

$$kr = 1 - \frac{70}{300}$$

$$kr = 0/77$$

با توجه به اینکه میزان kr به یک نزدیک می‌باشد، حذف بعضی از متغیرها مناسب بوده است. جداول (۳) و (۴)، متغیرهای مرتب شده می‌باشند که به صورت یک ماتریس رسم شده‌اند.

جدول (۲): فاصله طبقاتی عوامل یا متغیرها برای تشخیص شهرستان های نیازمند توسعه

شماره شاخص	نام شاخص	مثبت +	خنثی 0	منفی -
۱	درصد باسودی	۷۷/۴۷	۷۵/۹۳ - ۷۷/۴۷	۷۵/۹۳
۲	درصد شاغلین صنعت به کل جمعیت شهرستان	۳/۲۴	۱/۷۶ - ۳/۲۴	۱/۷۶
۳	تعداد کارگاههای صنعتی به کل استان	۱۰/۴	۹/۵۴ - ۱۰/۴	۹/۵۴
۴	تعداد مشترکین آب به کل استان	۱۰/۴	۹/۵۸ - ۱۰/۴	۹/۵۸
۵	تعداد مشترکین برق به کل استان	۱۰/۳۱	۹/۶۱ - ۱۰/۳۱	۹/۶۱
۶	تعداد جمعیت فعال اقتصادی به کل شهرستان	۰/۳۹	۰/۳۷ - ۰/۳۹	۰/۳۷
۷	نسبت دانش آموزان به کل جمعیت	۱۸/۹۵	۱۸/۱۵ - ۱۸/۹۵	۱۸/۱۵
۸	شاغلان بخش بهداشت به جمعیت شهرستان	۰/۸۱	۰/۷۱ - ۰/۸۱	۰/۷۱
۹	شاغلان ده ساله و بیشتر به جمعیت شهرستان	۳۶/۹۶	۳۴/۹۴ - ۳۶/۹۶	۳۴/۹۴
۱۰	شاغلان بخش آموزش به جمعیت شهرستان	۲/۳۸	۲/۱۶ - ۲/۳۸	۲/۱۶
۱۱	سرانه مصرف آب	۲/۱۴	۱/۷ - ۲/۱۴	۱/۷
۱۲	سرانه مصرف برق	۴/۶۳	۴/۰۹ - ۴/۶۳	۴/۰۹
۱۳	مساحت عرصه جنگلی به کل استان	۱۰/۲۹	۹/۶۹ - ۱۰/۲۹	۹/۶۹
۱۴	مساحت فضای سبز به کل استان	۱۱/۸۷	۸/۱۳ - ۱۱/۸۷	۸/۱۳
۱۵	درصد تراکمی جمعیت شهرهای استان به کل استان	۷/۴۵	۶/۸۱ - ۷/۴۵	۶/۸۱
۱۶	مهاجرین وارد شده نسبت به کل استان	۱۰/۳۵	۹/۵۹ - ۱۰/۳۵	۹/۵۹
۱۷	نسبت متولدین به کل استان	۱۰/۳۶	۹/۵۶ - ۱۰/۳۶	۹/۵۶
۱۸	تعداد فرصت های شغلی به کل استان	۱۰/۶۴	۹/۳۲ - ۱۰/۶۴	۹/۳۲
۱۹	تعداد شرکت های تعاونی کشاورزی به کل استان	۱۰/۹۸	۸/۹۸ - ۱۰/۹۸	۸/۹۸
۲۰	تعداد کلاس آموزشی به کل استان	۱۰/۲۴	۹/۷۴ - ۱۰/۲۴	۹/۷۴
۲۱	تعداد کتابخانه به کل استان	۱۱/۹۹	۷/۹۹ - ۱۱/۹۹	۷/۹۹
۲۲	کتاب موجود در کتابخانه به کل استان	۱۰/۳	۹/۶۶ - ۱۰/۳	۹/۶۶
۲۳	تعداد عضو کتابخانه به کل استان	۹/۷۳	۹/۰۷ - ۹/۷۳	۹/۰۷
۲۴	سرانه تخت بیمارستان به ازاء هر هزار نفر	۲/۱۴	۱/۵۴ - ۲/۱۴	۱/۵۴
۲۵	پزشک عمومی به ازاء هر هزار نفر	۰/۳۳	۰/۲۷ - ۰/۳۳	۰/۲۷
۲۶	پزشک متخصص به ازاء هر هزار نفر	۰/۲۷	۰/۲۱ - ۰/۲۷	۰/۲۱
۲۷	تعداد پزشک به کل استان	۱۰/۴۷	۹/۷۵ - ۱۰/۴۷	۹/۷۵
۲۸	روستاهای برخوردار از راه آسفالته	۱۱/۷	۸/۲۸ - ۱۱/۷	۸/۲۸
۲۹	ضریب تراکم راه روستایی آسفالته	۳/۳۴	۲/۲۴ - ۳/۳۴	۲/۲۴
۳۰	تعداد مراکز بهداشتی به کل استان	۱۱/۸۳	۸/۱۵ - ۱۱/۸۳	۸/۱۵

مآخذ: محاسبات نگارندگان

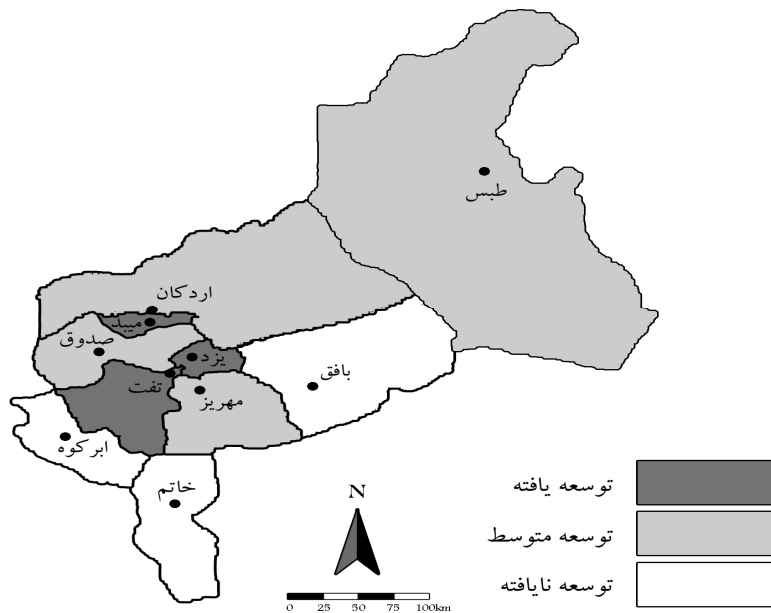
جدول (۳): وضعیت توسعه اقتصادی در شهرستان های استان یزد - سال ۱۳۸۵

وضعیت	مثبت													خنثی													منفی												
	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳
شهرستان																																							
یزد	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*																											
تفت			o	o	o																																		
مید				o	o	o																																	
اردکان									o	o	o	o																											
مهریز																																							
طیس																																							
صندوق																																							
بافق																																							
خاتم																																							
ابركوه																																							

جدول (۴): وضعیت توسعه اجتماعی - فرهنگی در شهرستان های استان یزد - سال ۱۳۸۵

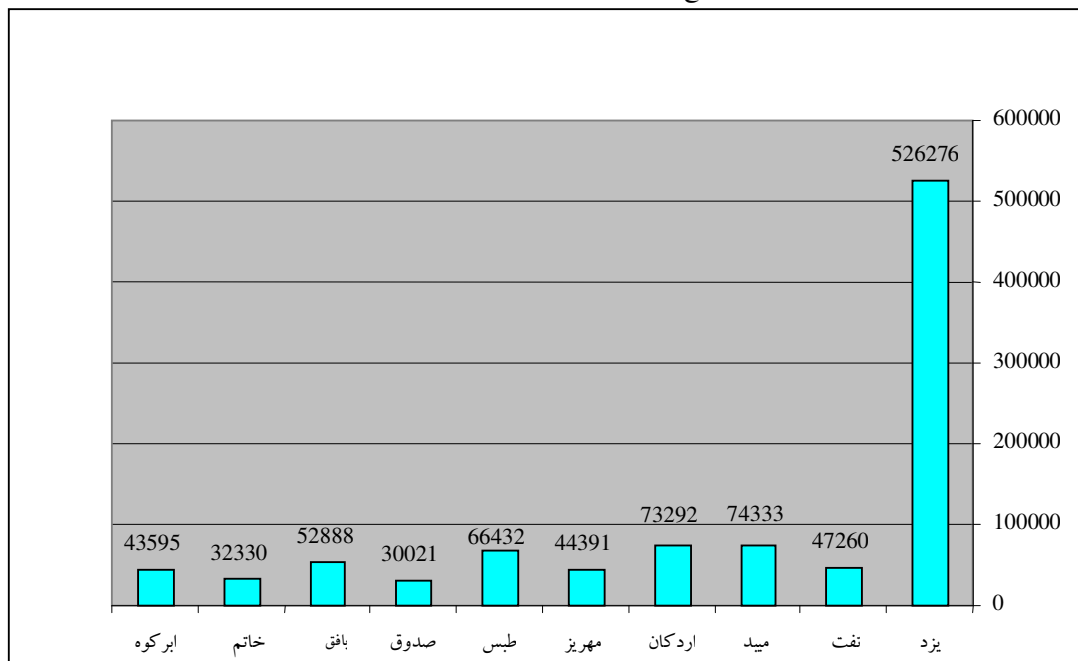
وضعیت	مثبت													خنثی													منفی												
	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳
شهرستان																																							
یزد	*		*	o			*	*	*	o	*	*																											
تفت			o	o																																			
مید																																							
اردکان										o	o	o																											
مهریز																																							
طیس																																							
صندوق																																							
بافق																																							
خاتم																																							
ابركوه																																							

نقشه (۲): وضعیت توسعه در شهرستان های مختلف استان یزد - سال ۱۳۸۵

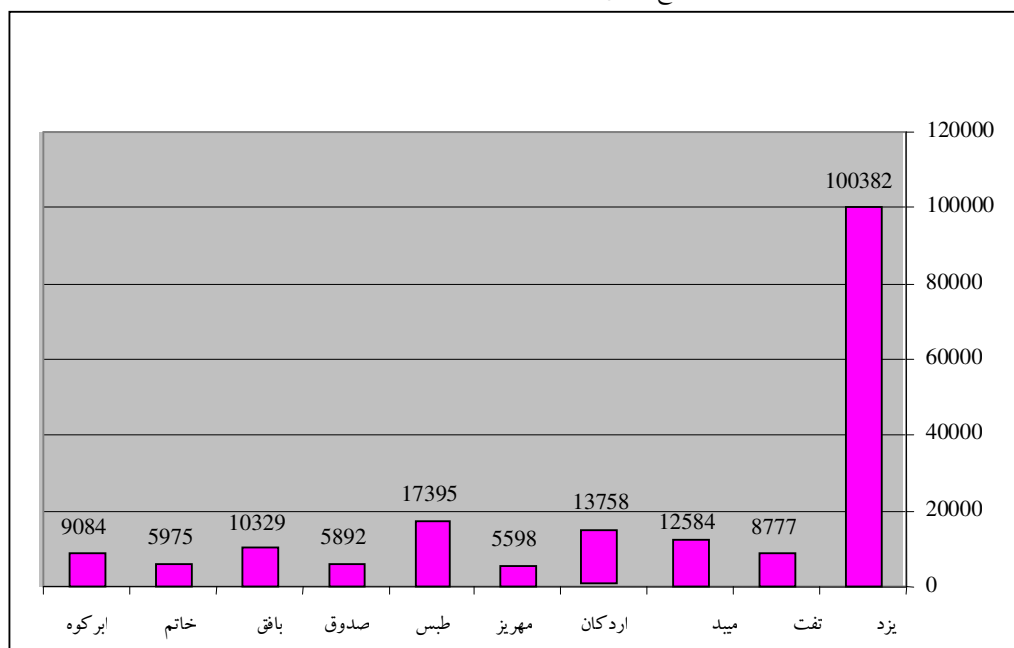
تهیه و ترسیم: نگارندگان

نمودار (۱): توزیع فضایی ناهمگون جمعیت در استان یزد - سال ۱۳۸۵

مآخذ: مرکز آمار ایران، سالنامه آماری استان یزد، سال ۱۳۸۵

نمودار (۲): توزیع فضایی ناهمگون مهاجرین وارد شده در استان یزد - دهه ۷۵ - ۱۳۸۵

مآخذ: مرکز آمار ایران، سالنامه آماری استان یزد، سال ۱۳۸۵

اکثر مهاجرین با استقرار در حاشیه‌های نامرغه و یا سکونت در نشینی و یا پدیده خرابه‌نشینی و توسعه فرسودگی محیط محلات قدیمی رها شده باعث بوجود آمدن پدیده حاشیه کالبدی شهر می‌شوند. نمونه آن در شهر یزد، محلاتی چون

جغرافیایی پیوند دادن گذشته، حال و آینده با یکدیگر در داخل یک ساخت جغرافیایی به نام ناحیه است که در منطق برنامه‌ریزی نیز به این شکل عمل می‌شود (Harrison, 1977, p145).

نتیجه گیری

در ایران، تحولات و تغییرات جمعیتی، از رشد شتابان و بدون برنامه‌ای در دهه‌های اخیر برخوردار بوده است. ناهماهنگی توسعه مناطق و نابرابری‌های ناحیه‌ای موجود در اثر مکانیسم‌های حاکم بر ساختار اقتصادی - اجتماعی و سیاسی کشور، منجر به شهرنشینی شتابان و ناهماهنگی توسعه شهرهای بزرگ و کوچک، شده است. نمود بارز آن، استان یزد و شهرستان‌های مختلف آن می‌باشد. عدم توازن و تعادل بین شهرستان‌های استان یزد در زمینه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی سبب بر هم خوردن نظم فضائی سکونتگاهها و رشد شتابان و بی‌رویه شهر یزد و انزوا و حاشیه‌ای شدن بسیاری از شهرستان‌های استان گردیده است که فرآیند آن نامتعادل شدن ساختار فضائی استان یزد بوده است.

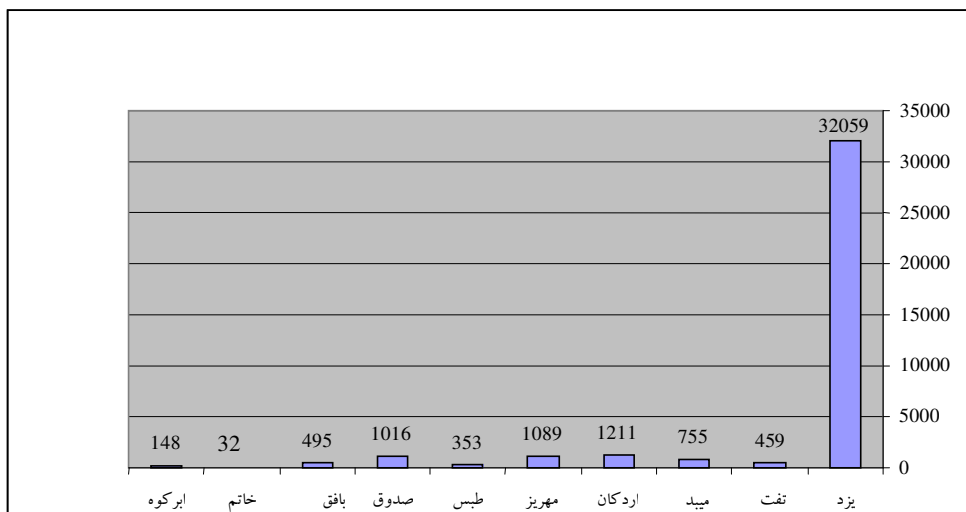
شیوه برنامه‌ریزی متمرکز، اثرات زیانبار خود را به صورت مختلف، در استان یزد، نمایان ساخته است. به طوری که شهر یزد، خارج از ترتیب منظم شهری استان، به عنوان شهر برتر و نخست شهر، توفیق و برتری خود را در زمینه‌های مختلف حفظ کرده است. تمرکز اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی، سیاسی، اداری و خدماتی، در یزد، فرصت‌های شغلی متعددی، فراهم کرده و همزمان با آن رکود نسبی فعالیت‌ها در شهرهای دیگر استان شده است. چنانچه از مجموع ۳۷۶۱۷ فرصت شغلی در استان یزد، بیش از ۸۵٪ آن، متعلق به شهرستان یزد بوده است (نمودار (۳)).

خضرآباد، نصرآباد، شهید نواب صفوی و بلوار امام رضا(ع)، می‌باشد. و اکثر افرادی که در این محلات حاشیه‌ای زندگی می‌کنند یا بیکار و یا مشغول به کارهای غیردائمی می‌باشند (امجد، ۱۳۸۱، ص ۵۱). نتیجه این روند بوجود آمدن پدیده تمایزات و تقابل‌های اجتماعی، فرهنگی می‌باشد که ناشی از تشویق به جدائی گزینی شهری و تحریک به حرکت ثروتمندان و دولت مردان به سوی حومه‌های مرفه و همچنین کم درآمد به حاشیه‌های نامرفه می‌باشد (حبیبی، ۱۳۷۵، ص ۱۹۳). از طرفی افزایش جمعیت، همراه با تمرکز بی‌رویه صنایع و وسایل نقلیه، مسائل زیست محیطی متعددی را بر شهرها و جوامع انسانی تحمیل نموده است (حاتمی، ۱۳۸۸، ص ۲۸). بنابراین لازم است مدیریت خردمندانه فضا به معنای بهینه سازی الگوی توزیع فعالیت‌های انسان با تدوین سیاست اسکان جمعیت در پهنه استان و ایجاد سلسله مراتب میان آنها از نظر تسهیل امر مدیریت و خدمت رسانی به مردم در دستور کار برنامه ریزان قرار گیرد. برای تحقق چنین امر مهمی استفاده از مدل برنامه‌ریزی فضایی می‌تواند از بروز عدم تعادل و بازتابهای تخریبی و منفی در فضای استان جلوگیری کند.

با اجرای برنامه جامع منطقه‌ای که کلیه دیدگاههای اقتصادی، اجتماعی، فضایی و آمایشی را شامل می‌گردد (زیاری، ۱۳۸۶، ص ۵۴)، هماهنگی بین پروژه‌ها و طرح‌ها تضمین و رشد متعادل اقتصادی، اجتماعی ناحیه، تامین خواهد شد (معصومی اشکوری، ۱۳۷۱، ص ۱۰۹).

لازمه چنین برنامه‌ریزی‌ها پذیرش مردم محلی و مشارکت آنها در اینگونه برنامه‌ها می‌باشد. استفاده از توان‌های مطالعاتی جغرافیای کاربردی، که مطالعه نابرابری و عدم تعادل بین نواحی جغرافیایی و مطالعه توان طبیعی منابع موجود در ناحیه، به منظور بهره برداری از آنها می‌تواند راهگشا باشد (شکوئی، ۱۳۶۴، ص ۷۸). جهت‌گیری جغرافیای کاربردی، سیاست تصمیم‌گیری رو به آینده دارد و منظور از آینده‌شناسی

نمودار (۳): توزیع فضایی ناهمگون فرصت‌های شغلی در استان یزد-سال ۱۳۸۵

مآخذ: مرکز آمار ایران، سالنامه آماری استان یزد، سال ۱۳۸۵

انجام مطالعات برنامه‌ریزی فضایی و آمایش به منظور برنامه ریزی برای شکل دادن فضاهای مناسب و همگون در پهنه استان به مثابه ابزاری برای اصلاح و آرایش فضایی باید مورد توجه قرار گیرد. تحقق چنین امر مهمی نیاز به سه استراتژی و هدف عمده می‌باشد که باید مدنظر برنامه ریزان قرار گیرد:

- شناخت نابرابری‌های اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی نواحی مختلف استان.

- ایجاد توازن و هماهنگی در عموم ساختارها و سامانه‌های شهری.

- استراتژی کنترل جمعیت جویای کار در شهرستان‌های کوچک و رشد نیافته.

دسترسی به اهداف فوق از طریق پذیرش اصل توسعه از پایین^۳ و بهره‌گیری از برنامه‌ریزی فضایی، امکان پذیر خواهد بود. زیرا برنامه‌ریزی فضایی روندی است برای بهره‌ور سازی و آرایش منطقی، حفظ تعادل و هماهنگی بین جمعیت، و تاسیسات اجتماعی و اقتصادی ایجاد شده در فضای ملی و منطقه‌ای و جلوگیری از عدم تعادل و بازتاب‌های تخریبی و منفی در فضای سرزمین می‌باشد.

جذب قسمت اعظم اعتبارات در مرکز استان و بی بهره ماندن و یا کاهش اعتبارات و منابع در سایر شهرستان‌های استان، باعث گردیده است تا مهمترین نقش را در افزایش مهاجرت به مرکز استان و تخلیه شهرستان‌های کوچک از نیروی فعال داشته باشد. فرآیند مهاجرت باعث بوجود آمدن مشکلات عدیده در مرکز استان به دلیل عدم تطبیق مهاجرین با شرایط اقتصادی، اجتماعی در مرکز و بوجود آمدن مشاغل کاذب و مشکلات اکولوژیکی شهری، حاشیه‌نشینی و دیگر مشکلات شهری گردیده است. بوجود آمدن سیستم بوروکراسی در مرکز استان، عدم کارایی و پویایی و بالندگی نیروهای انسانی را به دنبال داشته است که نهایتاً باعث عدم کارایی نظام مدیریتی و اجرایی گردیده است.

بنابراین فرضیه این تحقیق که شیوه برنامه ریزی قطبی و نوع سیاستگذاری‌ها باعث نابرابری و عدم تعادل فضایی استان یزد گردیده است به تایید می‌رسد.

ارائه پیشنهادات

برای جلوگیری و کنترل وضعیت موجود و کاهش تفاوت‌ها و عدم تعادل ناحیه‌ای و ناهمگونی بین شهرستان‌های استان، لزوم

۱۰- سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، سالنامه آماری استان یزد، معاونت آمار و اطلاعات، ۱۳۸۶.

۱۱- سرور، رحیم (۱۳۸۴) جغرافیای کاربردی و آمایش سرزمین، انتشارات سمت.

۱۲- شکوئی، حسین (۱۳۶۵) جغرافیدانان ایران و مسائل مهم جامعه ما (سمینار بین‌المللی جغرافیای جمهوری اسلامی ایران) انتشارات آستان قدس.

۱۳- شکوئی، حسین (۱۳۶۴) جغرافیای کاربردی و مکتب‌های جغرافیایی، انتشارات آستان قدس رضوی.

۱۴- شیعه، اسماعیل (۱۳۸۷) کارگاه برنامه ریزی شهری، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.

۱۵- غازی، ایران (۱۳۷۱) طرح ریزی کالبدی، مجموعه مقالات کنفرانس بین‌المللی طرح ریزی کالبدی، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.

۱۶- کلانتری، خلیل (۱۳۸۸) برنامه ریزی و توسعه منطقه‌ای (تئوری‌ها و تکنیک‌ها)، انتشارات خوشبین.

۱۷- مرکز آمار ایران (۱۳۸۵) نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن کل کشور ۱۳۸۵.

۱۸- معصومی اشکوری، سید حسن (۱۳۷۱) اصول و مبانی برنامه ریزی منطقه‌ای، انتشارات سازمان برنامه و بودجه استان گیلان.

۱۹- مومنی، مهدی (۱۳۸۸) تحلیلی از نابرابری و عدم تعادل فضائی در استان اصفهان، نشریه علمی- تخصصی «جغرافیا و مطالعات محیطی».

۲۰- مومنی، مهدی (۱۳۷۷) اصول و روش‌های برنامه‌ریزی ناحیه‌ای، انتشارات گویا.

۲۱- نسترن، مهین؛ فتاحی، سارا (۱۳۸۸) سطح بندی شهرستان‌های استان گلستان از نظر شاخص‌های توسعه یافتگی با استفاده از روش تحلیل عاملی، نشریه علمی-تخصصی «جغرافیا و مطالعات محیطی».

22 - Bairoch, P (1988), Cities and Economic Development: From the Dawn of History to the Present, University of Chicago Press, Chicago.

23-Harrison. D. J (1977) Geography and Planning, the professional geographer, No 3.

24-www.amar.org.ir

25- www.sci.org.ir

26- www.iran-map.com

بنابراین برنامه ریزی فضایی^۴ می‌تواند به حل مسائل مربوط به نیازهای اساسی اکثریت مردم جامعه و ایجاد شرایط زندگی بهتر و مناسب‌تر کمک نماید و عدالت اجتماعی را که امروزه از مهمترین اهداف هر برنامه ریزی محسوب می‌شود، در بعد فضائی گسترش یابد.

پی‌نوشت:

- 1- Scalogram
- 2- Growth Pole
- 3- Bottom up
- 4- Spatial Planning

منابع

- ۱- اعتماد، گیتی (۱۳۶۳) شهرنشینی در ایران، انتشارات آگاه.
- ۲- امجد، مرجان (۱۳۸۱) بررسی حاشیه‌نشینی و بهسازی محله مفت آباد اصفهان، ماهنامه دانش نما، نظام مهندسی استان اصفهان، سال یازدهم، شماره‌های ۹۴-۹۲.
- ۳- بهروز، فاطمه (۱۳۷۴) زمینه‌های غالب در جغرافیای انسانی، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۴- تقوایی، مسعود؛ موسوی، میرنجف (۱۳۸۸) نقدی بر شاخص‌های تعیین‌کننده نخست شهری و ارائه شاخصی جدید (با نگاهی تحلیلی بر شاخص‌های نخست شهری در ایران)، نشریه علمی- تخصصی «جغرافیا و مطالعات محیطی».
- ۵- حاتمی، مجتبی (۱۳۸۸) نقش فناوری اطلاعات در مدیریت شهری، اولین همایش برنامه ریزی شهری، ضرورت‌ها و ارائه راهکارها در استان لرستان، استانداری لرستان.
- ۶- حبیبی، سید محسن (۱۳۷۵) از شار تا شهر، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۷- حسین زاده دلیر، کریم (۱۳۸۴) برنامه‌ریزی ناحیه‌ای، انتشارات سمت.
- ۸- زیاری، کرامت ا... (۱۳۸۶) اصول و روش‌های برنامه ریزی منطقه‌ای، انتشارات دانشگاه یزد.
- ۹- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، سالنامه آماری استان یزد، معاونت آمار و اطلاعات، ۱۳۸۵.